

Отримано: 3 грудня 2019 року

Прорецензовано: 9 грудня 2019 року

Прийнято до друку: 11 грудня 2019 року

e-mail: sikorskavika1003@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2019-8(76)-83-86

Сікорська В. Ю. Просторова візія в художньо-документальній прозі (на прикладі тексту «Між часом і морем. Колекція невигаданих історій» Григорія Гусейнова). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 8(76), грудень. С. 83–86.

УДК: 821.161.2 – 3

Сікорська Вікторія Юрївна,
кандидат філологічних наук, доцент
Одеський національний морський університет

**ПРОСТОРОВА ВІЗІЯ В ХУДОЖНЬО-ДОКУМЕНТАЛЬНІЙ ПРОЗІ
(НА ПРИКЛАДІ ТЕКСТУ «МІЖ ЧАСОМ І МОРЕМ. КОЛЕКЦІЯ НЕВИГАДАНИХ ІСТОРІЙ»
ГРИГОРІЯ ГУСЕЙНОВА)**

У статті наявна кореляція художнього і документального в сучасній документальній прозі. Представлено основні риси сучасної документальної літератури у межах одного тексту. Наголошено на особливостях та універсальності категорії простору в документальній літературі, що переймає у різних жанрів композиційні прийоми, стилеві чинники, поліфонізм форм, високий емоційний тонус і моральні надзавдання. Акцентовано увагу на основних рисах художнього простору в окремому тексті, а також кореляції художнього та документального на прикладі аналізу твору Григорія Гусейнова «Між часом і морем. Колекція невигаданих історій».

Ключові слова: автор, дискурс, документальна література, жанр, кореляції, символ, художня література, художній простір.

Victoria Sikorska,
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
Odessa National Maritime University

**SPACIAL IMAGE IN FICTION-DOCUMENTARY PROSE
(ON THE EXAMPLE OF THE TEXT “BETWEEN TIME AND THE SEA.
A COLLECTION OF UNFABLED STORIES” BY GRIGORIY HUSSEINOV)**

The article has a correlation of fiction and documentary in contemporary documentary prose. The main features of modern documentary literature are presented within one text. The features and universality of the category of space in documentary literature are noted, which adopts compositional techniques, stylistic factors, polyphony of forms, high emotional tone and moral supremacy in different genres. Attention is focused on the main features of the fiction space in a separate text, as well as the correlation of fiction and documentary on the example of the analysis of the work of Grigory Huseynov «Between Time and the Sea. A collection of unfabled stories.»

Key words: author, discourse, documentary, genre, correlations, symbol, fiction, art space.

Сучасне письменство є явищем складним і неоднозначним, проте художній процес сьогодні плине досить динамічно. На межі другого і третього тисячоліття спостерігається своєрідний інтерес до пошуку нових форм у літературі, концентруючись на вузлових або й переломних моментах життя суспільства та намагаючись сформувати прагнення сучасних авторів вийти за межі одного жанру в літературі. Такий запит мистецтва вимагає від літературознавчої науки активного реагування – відгукуватись теоретичними розвідками на кожен новий експериментальний крок сучасного митця.

Наукова кореляція документального та художнього в царині вітчизняної літератури представлена рядом монографічних і дисертаційних праць, що дають можливість говорити про активність у цій площині дослідження. Сучасні науковці, зосереджуючись на художньо-документальній прозі, пророкують їй першорядне місце у полікультурному просторі, оскільки вона належить «до суміжних родожанрових утворень, а отже, знаходиться на перехресті художньої літератури, літературознавства, літературної критики, публіцистики, різних наукових дисциплін» [3, с. 49].

М. Коцюбинська, осмислюючи феномен документальної прози, орієнтує «на збереженні пам'яті та новому осмисленні минулого, ...перетину й синтезу окремих індивідуальних «правд» [8, с. 6]; О. Галич визначає важливою ознакою індивідуальне трактування суспільно-політичних подій і явищ важливих для життя народу, із «глибоким співвіднесенням власного духовного досвіду автора та внутрішнім світом героїв, соціальною і психологічною природою їхніх учинків» [3, с. 47]; І. Савенко наголошує на подвійному навантаженні документальної літератури – «сильному психологічному чиннику, що примушує людину вірити в реальність зображуваного, та художньому чиннику, що залучає читача до аналізу дійсності» [13, с. 23]; М. Варикаша фокусується на відтворенні реальних подій минулого «за рахунок фіксації, осмислення й розкриття внутрішньої суті фактів та явищ» [2, с. 28]. О. Колінко документальну прозу розглядає через призму non-fiction (з англ. дослівно «невимисел»), наголошуючи на тому, що література non-fiction «знаходиться у динамічному розвитку, відкрита для трансформацій, оновлень і перебудов, має досить рухомі межі та своєрідну специфіку у стильовому оформленні та взаємодії з іншими жанрами» [6, с. 74]. У цьому ключі цікавою є ще думка І. Денісюка, який зазначає, що література факту налаштована на передачу живого безпосереднього враження від дійсності. Листи, мемуари, щоденники, есеї, за його словами, можуть бути «рапаві, вільні, свавільні. Ця форма легка для опанування – сідай і пиши. Тут треба тільки одного... геніальності!» [5, с. 5].

Це дає підстави говорити про особливість та універсальність документальної літератури, оскільки вона кількісно та якісно пов'язана з життям людини та епохи [13] та є своєрідною ознакою екзистенційної зрілості літератури, запозичуючи у різних жанрів композиційні прийоми, стилеві чинники, поліфонізм форм, високий емоційний тонус і моральні надзавдання. Проте поле дослідження документальної прози є не повним, оскільки літературна критика лише починає відгукуватись на феномен документалістики в межах художньої літератури.

Яскравим представником у відтворенні симбіозу документального і художнього в новітній українській літературі можна назвати Григорія Гусейнова, лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка і цілої низки інших відзнак, активного культурного діяча, краєзнавця, редактора відомого літературного журналу «Кур'єр Кривбасу» (1994), засновника премії «Глодоський скорб» (2007).

Автор прозових книжок «Незаймані сніги» (1993), «Чаша ювеліра Карла Фаберже» (1995), «Станційні пасторалі» (1999, 2005), «На землі на рідній...» (у трьох томах, 2000–2005), «Господні зерна» (у десяти книгах, 2000–2005), «Тіні забутого парку. Малюнки з уяви» (у двох книгах, 2007), «Піщаний Брід та його околиці» (2007), «Тіні забутого парку» (2007), «Незаймані сніги» (у трьох книгах 2010), «Повернення в Портленд» (2011), «Між часом і морем» (2013), один із творчо найактивніших українських письменників, без якого важко уявити сучасний літературний процес.

Григорій Гусейнов – один із тих письменників, які визначають сьогодні обличчя вітчизняної документалістики. Постмодерністська кореляція художнього і документального, відчуття смаку слова, вміння показати історію на власний манер, але без особливої аберації, підведення читача до особливого трактування забутих чи невідомих постатей – це ті особливі ознаки, що дають можливість письменнику бути упізнаваним у літературному потоці.

Книжка «Між часом і морем. Колекція невігданих історій» (2013), за визначенням відомого літературного критика Михайла Слабошпицького, це твір «найяскравіший з усієї творчості Григорія Гусейнова, попри навіть давно важливу присутність його «Господніх зерен» у нашій літературі». «Колекція невігданих історій» – це мозаїка хронологічно-історичних замальовок про степову Південну Україну, а найперше про Одесу.

Простір у художній літературі є самостійною складною системою, яка організовує фактичний матеріал, майстерно підібраний автором. Адже просторова організація художньої площини літератури межі тисячоліть значно ускладнилася. Тому потреба аналізу просторових координат у художньо-документальній прозі зумовлена необхідністю вивчення всього діапазону міркувань автора, його персонажів у зображуваному просторі, що сприятиме глибшому розумінню світогляду письменника та усвідомленню справжньої цінності його творчості.

Простір – це складна філософська категорія, за допомогою якої (у єдності з часом) визначаються форми буття речей і явищ: «Визначення, хай навіть в найпершому наближенні, масштабів і просторі і зміни ритміки в часі всіх дійсних і потенційно природних і суспільних параметрів буття є необхідною умовою не тільки процесу опанування світу, а й пізнання людиною самої себе» [1, с. 131].

Проблемі відтворення й аналізу художнього простору свідчить ряд праць учених (Г. Башляр, М. Бахтін, І. Богданова, М. Гей, І. Єгоров, М. Каган, Н. Копистянська, М. Лейтис, Ю. Лотман, Б. Мейлах, В. Пропп, В. Топоров та ін.) та дисертаційних досліджень, дотичних до цієї теми (Н. Москаленко, Е. Свенцицька, В. Сікорська, С. Скиба, Л. Цибенко та ін.).

Аналізуючи місце простору в художньому творі, дослідник В. Топоров наголошує на єдності та взаємообумовленості тексту й простору, оскільки текст містить ознаку просторовості та розміщується в «реальному» просторі; а сам простір і є текст [15, с. 227]. Тому можемо говорити про особливе трактування художнього простору в художньо-документальній прозі.

Завдяки майстерності митців слова простір може бути масштабний / локальний, вертикальний / горизонтальний (за Ю. Лотманом, плоским / лінійним [11, с. 22–23]), географічний / особистий, зовнішній / внутрішній, закритий / відкритий, свій / чужий, близький / далекий [14, с. 7; 7, с. 18], що дає підстави говорити про цю категорію як про окрему модель макросистеми «художнього світу».

На загальному тлі злету художньо-документальної прози особливої актуальності набуває дослідження просторового аспекту в досліджуваному нами тексті літературно-художнього видання «Між часом і морем. Колекція невігданих історій» Григорія Гусейнова. Особливості представлення географічного простору як площини осмислення документально-художнього тексту пов'язане зі зміною принципу його репрезентації, виокремлюючи елементи, що доповнюють характеристику досліджуваної категорії, поглиблюють розуміння її естетичного змісту та вкладених автором художніх функцій. Тому визначаючи художні функції простору, літературознавці вказують на нього як на найважливішу, поряд із часом, характеристику «художнього образу, що організує композицію твору й забезпечують його сприйняття як цілісної та самобутньої художньої дійсності» [12] та на мову моделювання, що виражає «будь-які значення, оскільки вони мають характер структурних відношень» [10].

Сьогодні правдивим відтворенням дійсності вже нікого не здивуєш, тому письменники вдаються до різних прийомів. Особливістю документальної прози є відчуття реальної дійсності з використанням історичного фактажу. Тому Григорій Гусейнов, спираючись на власний досвід, історичну пам'ять, фактичний матеріал, вибудовує умовний художній світ певного простору (у «Між часом і морем» це переважно простір Одеси, віддаленої в часі), який є не лише місцем на мапі, а й оживлений простір з проблемами часу, емоціями, життєвими колізіями, трагедіями, які залишаються за лаштунками історії та підручника:

«Можливо, час справді всеохопний, – вчора, сьогодні та завтра чергуються в безкінечному повторі, а простір на свій розсуд відмінняє ізольованість минулого, що кожної миті невпинно зіштовхується з сучасним. Можна замінити якусь незначну деталь чи потрапити в неочікувану ситуацію, розкрити книжку на хтось-ким визначеній сторінці чи випадково зустріти невідому людину й тоді побачити себе або в далекому минулому, коли ти ніяк не міг жити, або в майбутньому, ще більше загадковому й нереальному» [4, с. 247] (Далі текст цитуватиметься за цим виданням – В. С.).

«Між часом і морем» Григорій Гусейнов своєю назвою налаштує на своєрідне сприйняття простору й часу в тексті, на екзистенційну хвилю, ставлячи перед читачем завдання досліджувати, узагальнювати, проводити паралелі, «не загубитися у багатстві асоціативних переходів, різномасштабних зрізах людських дол, історій та історії цілих географічних територій» [9]. Тому простір стає ключовим концептуальним стрижнем книги.

Сюжет книги у традиційному вимірі художнього тексту відсутній, спирається на біографічні та історичні дані, які, ніби мозаїка, складають авторську візію історії Одеси. У книзі описується життя центрального персонажа – Південної Пальмири, а на тлі цієї строкатої історії представлено життя українських родин, історичних діячів, представників влади, культури й мистецтва. Автор фокусується на часових межах, вдаючись до хронологічних описів та датувань. І водночас подає детальні характеристики топосів, подаючи детальні описи будівель, вкотре підкреслюючи документальну насиченість.

У тексті зустрічаємо старі назви вулиць, будівель, театрів, переносячись у минуле й стаючи активним учасником подій. Зображуванa локальна територія стає місцем екзистенції в широкому розумінні. А інтерпретація топосів та специфіка фокусування на них залежить від історико-культурної ситуації в авторській репрезентації:

«Величезний масток Петра Розумовського розташовувався у районі теперішньої Балківської. ... Там стояла чудернацька вежа з годинником. Дивував калейдоскоп дахів – залізо, черепиця, а далі раптом... очерет. Багато років Петро Розумовський невтомно збирав різні колекції, витрачаючи на них великі гроші. Аж до смерті господаря все тут нескінченно будувалося і перебудовувалося, зокрема загадкою підземелля, лабіринти яких знав тільки він» (с. 252);

«Була в Одесі Драгутінська плантація – відразу за Куликовим полем. Оскільки Михайло Воронцов особливо любив білу акацію і захоплювався її висаджувати, над Пересипом стояли густі пахощі цих квітучих дерев. Через двісті років рослина з білими китицями квіту навесні захопила всі південні степові райони й стала окрасою краю. І вже мало хто здогадувався, як усе починалося» (с. 259);

«Ліворуч, далі Сабанєєвого мосту, темним проваллям у бік порту виднівся стрімкий спуск. Ним одноманітно деренчали, ніби між собою перемовляючись, незугарні вози-бендюги. Курява, незважаючи на ранню пору, стояла над балкою гігантським колесом, ховаючи з виду й море, й навіть порт.» (с. 424);

«Катерининська – особлива одеська магістраль, де в усі часи панували особні авторитети, імена яких могли нічого не вартувати, приміром, на Херсонській чи Греській... Тут знаходився й один з найстаріших храмів Одеси – Греська Свято-Троїцька церква, освячена 1808 року. Під його будівництво 1795 року Дюк де Рішельє надав велику ділянку землі» (с. 466).

Топоси Одеси виступають збірними фрагментованими персонажами, які є не лише знаком незмінності та слідом минулого в швидкоплинному сьогоденні, а утворюють цілісний наратив міста, позбавляючи векторності історії. Тому місто сприймається як Вічність означена Сьогоденням.

У тексті розгортається історія Південної Пальміри та історія Особистості, адже читач зустрічається з відомими історичними, культурними, державними діячами. І долеві хитросплетіння, які розгадують мешканці Одеси, стають наріжним принципом в описі архітектурної саги. За висловом автора, Одеса – це місто «дворянської осілості, знайомств і родичань». З простором зображуваного міста пов'язані імена Аполлона і Костянтина Скальковських, Петра Розумовського, Михайла Слабченка, Михайла Жука. Тут надихалися і творили Георгіс Торрічеллі, Олександр Пушкін, Іван Бунін, «а ще Федір Шаляпін, Юрій Олеша, Леонід Утьосов, Олександр Купрін, Ісаак Бабель» (с. 272), Борис Нечерда, Анатолій Колісниченко, Олекса Шеренговий, Іван Григурко, Григорій Зленко та ін.

«Син Скальковський стверджував, що батько був занадто вольовою людиною і дуже переймався тим, що тепер прийнято називати паром. «... К нему примыкали богатые иностранные негоцианты, среди них выделялись богачи-греки Родоканаки, Маразли, Ралли, Маврокордато, Папудов, Зариффи, итальянец Порро, немец Месс. Городским головой был англичанин Кортацци» (с. 261);

«На Єлизаветинській у гігантській п'ятикімнатній квартирі мешкав професор історії Іван Линниченко, гордість української наукової Одеси, вчитель Михайла Слабченка. Всі знали й академіка Ігоря Тамма, випускника Єлизаветградської чоловічої гімназії, він мало не в одному класі вчився з Володимиром Винниченком. Та й Микола Гнедич, перекладач «Іліади», буваючи в Одесі, зупинявся в приятелів на Єлизаветинській (знайомі напівжартома називали його Миколою Гомеровичем). Може, дещо псувало високий стиль вулиці те, що поруч з професорами осів злодій-рецидивіст Монашка, родом з Вознесенська, уславити якого в літературі не знайшлося ще одного Бабеля» (с. 280);

«Замість себе Дюк де Рішельє рекомендував давнього приятеля генерала Олександра Ланжерона (1763 – 1831). ... В Одесі про нього казали: хоробрий чоловік, правдива людина і неймовірно базікало. Своєю улюбленою моською переймався значно більше, ніж марудними одеськими справами» (с. 325).

Реальність по-особливому осмислюється (як уже попередньо зазначалося, текст перенасичений іменами), фіксує увагу читача на Людському документі, його образі, який є відбиттям історії та втіленням авторського її сприйняття. Саме в тому виявляється цінність цієї переосмисленої дійсності, реалізованої в просторі.

На одній із літературних зустрічей Гусейнов визначив вектор власної діяльності: «Наше пробування в цьому світі – це суцільний ланцюг утрат, забуття імен, постатей непересічних людей, які мали освіту, талант, неабияку волю, робили великі справи, були воістину подвижниками. Творами я хочу перервати цей потік безпам'ятства, адже інформація про них може так багато дати сучасному поколінню, нашій культурі в цілому». А для цього потрібно уповні зануритися у художньо-документальну реальність, сміливо поєднуючи факти, на перший погляд зовсім некомпоновані, думками та роздумами, що майстерно вдається зробити автору.

Уведення імен в художньо-документальну канву твору вимагає від митця підпорядкування потоку цієї інформації єдиній авторській ідеї, що дає можливість визначити чітку письменницьку позицію, яку він презентує читацькій аудиторії, оскільки він є не просто збирачем фактичного матеріалу. На нашу думку, письменник осмислює зображений простір як симуляції, як знак простору.

Цей ланцюг випадкових чи передвизначених зустрічей представлений не випадково, позаяк факти поєднані спільним художнім поглядом скеровані на неймовірні вузли історії, яка своєю тяглістю підтверджує факт несфальшованої реальності. Григорій Гусейнов у «Між часом і морем» змальовує заплутані сплетіння людських долі, які хитро-мудро поєднала Одеса, наштовхуючи читача на вибудовування генеалогічного дерева не лише окремих родин, а на представленні справжнього заглиблення в історію міста й усієї нації. Адже через відчуття-сприйняття роду формується думка про приналежність до нації, «без чого вимріяне громадянське суспільство так і залишиться в царині мрій...» [8, с. 30]. Тому художній текст пропонує варіанти трактування «позитивної» історії, часом вигаданої, але з відчуттям правдивості, з використанням реально окреслених топосів, що дає можливість сприймати зображуваний простір через призму власної екзистенції та приналежності себе до тяглість Історії.

Просторовими історичними реконструкціями письменник відтворює в пам'яті сучасників події, ситуації, символами причорноморського міста, випишуючи історію Одеси, показуючи і пояснюючи її специфічний колорит:

«...Одеса з'явилася перед світом з-під землі, ніби біла квітка, вигулькнула у світлих строях. Катакомби – окремий літературний сюжет (може, найменш вдалий варіант уславлення джерела будівельного матеріалу в літературі – остання книжка Валентина Катаєва з циклу про Петю і Гаврика). ...Катаєв, патріот рідного міста, помітив, що катакомби існують під трьома мегаполісами – під Парижем, Одесою та Римом. Південна Пальміра – чудернацька рослина, коріння якої губиться в заплутаних підземних порожнинах. Є тільки одне місто, крім Одеси, що будувалося з крихкого й недовговічного вапняку, – Єрусалим» (с. 450).

Одеськими замальовками прозаїку вдалося відтворити унікальний синтез історії, документа, простору, художньо оживленої реальності та особливого настрою міста, які в сукупності своїй формують міф Одеси, її вдачу. Адже місто, як правило, має не лише географічний простір, власну історію, мешканців, але й специфічну ауру його, що стає візитівкою цього простору, формуючи своєрідну свою міфологію:

«А як цікаво слухати вигадки випадкових людей, яких намагаєшся про щось розпитати! Ти ніби дозволяєш одеситу, щоб він повною мірою над тобою позбиткувався, серйозно переконуючи, що ти жодним чином не розумієшся на топографії міста. Зрештою, вона справді дивовижна, ніби навмисне кимось заплутана. ...літня одеситка стояла у дверях своєї квартири, що виходить безпосередньо на вулицю (зрештою, так тут ведеться повсюдно: зробив крок з квартири – й ти серед вулиці, між життєрадісними пішоходами – зручно до неймовірності. Існує в Одесі й інший варіант – це коли квартира на другому поверсі, а добиратися слід східцями з двору). Біля ніг жінки сиділа чимось невдоволена товста кішка, відгодована на харчах з Привозу» (с. 438).

Міфологізація простору міста формується з ланцюжка внутрішніх і зовнішніх локацій, які можуть доповнювати одне одного, а можуть перебувати в опозиції один до одного, тому поведінка і емоційна спрямованість одеситів вирізняє їх з-поміж інших українців, а туристи, відвідуючи Південну Пальміру, їдуть за отриманням чергової «порції» особливого настрою, якого більше ніде не знайдеш. Тому історії окремих споруд, вулиць і, майстерно вплетені, історії окремих людей міфологізують простір нашого сьогодення.

Простір Одеси виконує функцію спільної масової пам'яті, яка кожен день поповнюється, відбиваючи своєрідний симбіоз одеської багатонаціональності та багатомовності. Знаходимо в тексті «Між часом і морем» уривки листів до чоловіка Віри В'яземської, які підтверджують наші міркування:

«Климат прекрасный, соседство моря очень приятно, дом Воронцовых очаровательный, живут там на заграничный манер, пользуясь независимостью, которую не знают в других русских городах. Нет претензий, нет сплетен, каждый живет, как хочет и как может, нет надобности разыгрывать большого барина, можно жить совсем по-буржуазному» (с.452-453).

Ця цитата також відповідає дійсності сучасної Одеси, де реалізуються зустрічі різних національностей, соціальних груп, стильових кодів, завдяки яким місто породжує ненав'язливий тонкий сугестивний вплив метатекстової одеської культури та генерує нову інформацію.

Отже, Григорій Гусейнов у художньо-документальному творі «Між часом і морем. Колекція невігданих історій» подає свій погляд на зображуваний простір, провокуючи ним у читача емоції та уяву. В тексті особливого значення набувають топи, констатування їх, які виконують функцію коду, адже спрямовані на інтерпретацію особливої впізнаваної атури Одеси. А відтак, пропонуючи новий погляд на звичайне життя, автор спонукає проаналізувати й осмислити його, провести історичні паралелі, залишаючи місце для читачької вигадки та переносного тлумачення, вкладає свою суб'єктивність, пристосовуючи до власного бачення, до переслідування конкретної мистецької мети.

Наше дослідження окресленої проблематики не є вичерпним і її подальший розгляд допоможе краще осягнути роль зображуваного простору, сутність художньо-документальної літератури та доробку сучасного письменника Григорія Гусейнова зокрема.

Література:

1. Бахтин М.М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике. Литературно-критические статьи. М.: Художественная литература, 1986. 543 с.
2. Варикаша М. М. Література non-fiction: поміж факто і фікцією. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Випуск XXIII. Частина 3. С. 28–39.
3. Галич О. А. Термінологія сучасної документалістики. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2006. Вип. 26. С. 47–49.
4. Гусейнов Г. Дж. Між часом і морем. Колекція невігданих історій. К.: Ярославів Вал, 2013. 720 с.: іл.
5. Денисюк І. Людина в катаклізмах епохи: майстерність мемуариста // Крушельницька Л. І. Рубали ліс...: (Спогади галичанки) / НАН України; Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника / В. М. Трипачук (упоряд. і ред.). 2. вид., доп. і випр. Л.; Нью-Йорк: Видавництво М. П. Коць, 2001. 260 с.
6. Колінько О. П. Нон-фікшн як особливий феномен сучасної белетристики. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2016, № 24 том 2. С. 74–77.
7. Коркішко В. О. Хронотоп дороги у творчості М.Гоголя: семантика та художні функції: монографія / [наук. ред. Михед П. В.]. Бердянськ: БДПУ, 2012. 183 с.
8. Коцюбинська М. Х. Історія, оркестрована на людські голоси: екзистенційне значення художньої документалістики для сучасної української літератури. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 70 с.
9. Родіач В. «Між часом і морем», або книжка, в якій багато Одеси. *Чорноморські новини*. № 099 (21467), 14 грудня 2013 р.
10. Лотман Ю. М. Заметки о художественном пространстве. Статьи по семиотике и типологии культуры. Таллинн: «Александр», 1992. Т. I. С. 448–463.
11. Лотман Ю. М. К проблеме пространственной семиотики. *Об искусстве*. СПб: Искусство, 2000. 704 с.
12. Роднянская И. Б. Художественное время и пространство. Литературная энциклопедия терминов и понятий / Под ред. А. Н. Николюкина. М.: Интелвак, 2001. С. 1174–1177.
13. Савенко І. Л. «Документалізм як прикметна риса сучасного письменства: тенденції і традиції». *Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка*. № 19 (182), 2009. с. 20–26.
14. Сікорська В. Ю. Художній часопростір в історичних романах Павла Загребельного: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Кіровоград, 2007. 20 с.
15. Топоров В. Н. Пространство и текст. *Текст семантика и структура*. М., 1983. С. 227–284.